

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 3, p. 107-120, April 2018

DOI No: 10.9737/hist.2018.597

Bitlis Etnografya Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bakır Mutfak Kaplarından Örnekler

*Specimens of Copper Kitchen Pots That Belong to Ottoman Period in the Bitlis
Ethnography Museum*

Dr. Hacer ARSLAN KALAY

(ORCID:0000- 0002- 4203- 8352)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- Van

Öz: Geleneksel Türk el sanatlarımızdan biri olan maden sanatı, Anadolu insanının üstün beceri ve zevkini binlerce yıldır yansıtmaya devam etmektedir. Osmanlı döneminde maden sanatı diğer sanat dallarıyla beraber zirveye çıkmış önemli bir sanat dalıdır. Osmanlı maden sanatında şüphesiz ki kolay bulunması ve işlenmesi gibi nedenlerden dolayı ham madde olarak en çok bakır kullanılmıştır. Bakır, Osmanlı sanatçılarınun elinde gündelik bir yaşam nesnesi olarak başladığı yolculuğu bir sanat eseri olarak tamamlamıştır. Günümüzde daha çok müzelerde ve özel koleksiyonlarda karşılaştığımız Osmanlı bakır mutfak kapları bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Bitlis Etnografya Müzesi'nde bulunan bakır mutfak kaplarının tanıtılarak, yapım özelliklerinin ortaya konulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Bitlis Etnografya Müzesi'nde bulunan Osmanlı Dönemine ait 15 adet bakır mutfak kabı incelenmiş ve katalog şeklinde tanıtılmıştır. Çalışma sonucunda incelenen eserlerin tamamının yapımında dövme tekniği, süslemelerinde ise kazıma tekniği ile bitkisel motiflerin uygulandığı görülmüştür. Çalışmada yer alan eserlerin diğer Osmanlı dönemi örnekleri ile karşılaştırmaları neticesinde Osmanlı son dönemlerine (18-19. Yüzyıllar) tarihlendirilmeleri mümkündür. Yine çalışma kapsamında yer alan eserlerin yapım ve süsleme teknikleri açısından Osmanlı son dönem maden sanatı ile paralel özellik gösterdikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı maden sanatı, Bakır mutfak kapları, Bitlis Etnografya Müzesi.

Abstract: Mining art which is one of our traditional Turkish handicrafts continues to reflect the superior skill and pleasure of Anatolia's people since thousands of years. During the Ottoman period, the art of mining was an important art form, which was summit with other art branches. Copper has been the most used raw material for reasons such as easy to find and process in Ottoman mining art. Copper has completed its journey from a daily life object to an art object in the hands of Ottoman artificer. The Ottoman copper kitchen pots we encountered in museums or in some private collections today is the main theme of this work. In this context, the presentation and revealing of techniques features of copper kitchen pots in Bitlis Ethnography Museum is the aim of this work. For this purpose, in this study, 15 copper kitchen pots belonging to the Ottoman Period in Bitlis Ethnography Museum were examined and presented in catalog form. As a result of the study, it has been seen that for the whole of the artifacts examined, the forging technique was applied, while the engrave technique and her bal motifs were applied to the ornaments. As a result of comparing the Works which is examining in this study with the examples of other Ottoman periods, it is possible to be dated to the last periods of the Ottoman Empire (18-19th Century). It is also seen that there late artifacts have paralel features of construction and ornamentation techniques with last period of Ottoman.

Keywords: Ottoman mining art, Copper kitchen pots, Bitlis Ethnography Museum

· Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi tarafından SBA-2017-6164 kodlu proje kapsamında desteklenmiştir.

Giriş

İnsanoğlu hayatta kalma adına gerekli olan ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli araştırma yapmıştır. Böylece tarihi boyunca, doğada bulduğu hammaddelerden faydalanmayı denemiştir. Avlanma ve beslenmeyi sağlayabilmek için taş, ağaç, boynuz, kemik gibi maddelerden aletler yapmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda yaşam kalitesini artırmaya yönelik çaba sarf ederek ürettiği her ürünü geliştirmeyi de sürdürmüştür. Doğadan elde ettiği ham maddeyi işleyerek çeşitli ürünler oluşturmuş bu bağlamda yaratıcılığını geliştirmiştir. İnsanoğlunun bu özelliği şüphe yok ki el sanatlarına da büyük ölçüde yansımıştır.

Tarih öncesi çağlardan itibaren Anadolu'da çeşitli uygarlıklar yaşamış ve kendilerine has kültürlerini Anadolu toprakları üzerinde yaptıkları el sanatı ürünlerine yansıtmışlardır. El sanatı ürünler geçmiş uygarlıkların kültürlerinin tanınması ve öğrenilmesinde önemli kaynaklar niteliği taşımaktadırlar. Maden sanatı bu bağlamda bizlere geçmiş uygarlıklar hakkında çeşitli ipuçları sunan önemli bir sanat dalıdır.

Her madeni keşif, kendine has farklı özellikler barındırdığından yeni bir işleme tekniğini de beraberinde getirmiştir. Madeni şekillendiren sanatçı yapacağı ürüne göre en uygun malzeme ve işleme tekniğini seçerek dövme, döküm ve sıvama teknikleri gibi teknikleri kullanmış, yüksek bir zevkin ürünlerini oluşturacak seviyeye gelmiştir.

İnsanoğlunun doğada bulduğu nabit bakırı soğuk şekilde döverek şekil vermeye başlaması¹ maden sanatının ortaya çıkışında ilk adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla dövme ya da döküm tekniklerini keşfederek maden üzerinde uygulamaya başlayan insanlar madeni hayatın her alanında kullanmaya da başlamışlardır.² Madenlerin sıcak ve erimiş halde işlenerek gerçek maden karakterinin öğrenilmesi³, madenlerin ısıtılınca işlenmelerinin kolaylaştığı, ateşte uzun süre bekletildiklerinde eridikleri, soğuduklarında tekrar katılaştıklarının fark edilmesi, metal bilimi alanında bir devrim olmuştur.⁴

Türklerin, XI. yüzyıl ortalarından itibaren İran ve daha sonra Anadolu ve Mezopotamya'ya inmeleriyle İslam Maden Sanatında yeni bir dönem başlamıştır, böylece yakın doğudaki sanat eserlerinin görünüşü değişmiştir.⁵ Selçuklu maden sanatında çok gelişmiş kap yapım ve işleme teknikleri başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Selçukluların İslam maden sanatına getirdiği en önemli yenilik olarak pirinç alaşımının geniş ölçüde kullanılması kabul edilmektedir. Anadolu Selçuklularına ait eserlerin her biri olağanüstü bir işçilik göstermekte olup, kap cinsleri, formları, malzemeleri, yapım teknikleri ve süslemeleri bakımından büyük çeşitliliğe rastlanılmaktadır.⁶ Anadolu Selçuklu döneminde, altın, gümüş ve tunç eserlerin yapımına devam edilmiş, ancak tunç malzemeye oranla altın ve gümüş daha

¹ Ahmet Kartalkanat, "Anadolu'da Madencilik Tarihiçesi; Kütahya- Gümüşköy'de 3500 Yıdır Süren Madencilik Çalışmaları", *MTA Dergisi*, 137, Ankara, 2008, 91.

² Oktay Başak, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı", *Görsel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, Erzurum, 2008, 15.

³ İ.Gündağ Kayaoğlu, "Maden İşçiliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını I. Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, Beytepe, 1985, 439.

⁴ Oktay Başak, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi ile Cahit Tarancı Müzesinde Bulunan Türk İslam Dönemine Ait Bir Gurup Madeni Eser*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2004, s.2)

⁵ Fulya Bodur, *Türk Maden Sanatı*, İstanbul, 1987, s. 23.

⁶ Kayaoğlu, a.g.m., s.440.

sınırlı kullanılmıştır. XII. yüzyılın sonlarında ise tunç ve pirinç alaşımının yer almış olduğu uygulamalar görülmektedir.⁷

Osmanlı Devletinin kurulmasından hemen sonra, Anadolu ve Balkanlar'da bakır maden yataklarının yoğun olarak işletildiği ve bunun sonucunda Osmanlı devri madencilik çalışmalarının doruk noktasına eriştiği görülmektedir.⁸ Osmanlı İmparatorluğu döneminde maden olarak bakırın başta savaş sanayi, darphane ve sosyal hayattaki ihtiyaçları karşılamak için yaygın olarak kullanılması, maden yataklarının XIX. yüzyılın ortalarına kadar kesintisiz işletilmesini gerektirmiştir.⁹

Osmanlı devrinde tunç işçiliğinin azaldığı, gümüş savatlama ve kakma işçiliklerinin yavaş yavaş kaybolduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra gümüş ve altın objeler metal işçiliğinin doruk noktası olmuştur. Günlük kullanım eşyalarının yapımında bakır, pirinç ve diğer alaşımlar kullanılmıştır. Gümüşten sonra altınla kaplanmış bakır tercih edilen kullanım malzemesi olmuş ve "tombak" adı ile tanınmıştır.¹⁰ Tombak tekniği cami kandilleri, ibrikler, ev ve mihrap şamdanları, barutluk, maşrapa, kâse, gülabdan, silah, at alın zırhları, miğfer, kalkan, sahan, fincan zarfı gibi çok çeşitli formlarda rahatlıkla uygulanmıştır.¹¹ Ayrıca döküm, dövme ve oyma tekniklerinin metal işlerinde uygulandığı görülmektedir. Kabartma, çatma, kazıma, oyma (delik işi, ajur), kakma, helezonlu vidalama, savatlama, zincirişi, telkâri (filigre) gibi metal işi tekniklerinin zengin çeşitlemeleri ve farklı uygulama biçimleri bulunmaktadır.¹²

Osmanlı maden sanatında dikkat çeken diğer örnekler, yapıldıkları madenler ve yapımlarından dolayı özellik arz eden ibrik, matara, tepsi, kahve takımı, sahan, tencere, güğüm, şerbetlik, kâse, havan, fincan zarfı, nargile gibi Türk mutfağını ve sofrasını süsleyen diğer çeşitlerden oluşturmaktadır.¹³ Günümüzde Gaziantep, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Erzincan, Kayseri, Sivas, Konya, Ankara, Burdur, Amasya, Denizli, Afyon, İstanbul gibi maden sanatı geleneğinin çok eskilere dayandığı şehirlerde bu sanat güçlükle yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Madenin doğada yok olmasının zor olması, günümüze kadar çok çeşitli örneklerin gelmesini sağlamıştır. Bu çalışmada, günümüze kadar gelen önemli el sanatlarından biri olan maden sanatı kapsamında Bitlis Etnografya Müzesi'nde bulunan bakır mutfak kapları incelenerek, form, yapım tekniği, kullanılan malzeme ve süsleme açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda müzede bulunan 24 adet bakır mutfak kaptan benzer olan parçalar elenerek çalışmaya 15 adet bakır mutfak kabı dahil edilmiştir. Osmanlı maden sanatının gelişimine paralel özellikler gösteren bu madeni kaplar, Anadolu'nun hemen hemen tüm bölgelerinde benzer uygulanan işçilikleri ile dikkat çekmektedir.

1. Katalog

Katalog ve Foto No: 1 /Müze Envanter No: 2005/1/E

Eserin Adı: Kapak / Foto No: 1

Ağız Çapı: 19 cm./ Yükseklik: 8,5 cm.

⁷ Gül Tuncel, "Türk Maden Sanatı Kronolojisinde İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde İki Adet Buhurdan", *Milli Folklor*, 89, Ankara, 2011, s. 258.

⁸ Kayaoğlu, a.g.m., s.440.

⁹ Kayaoğlu, a.g.m., s.441.

¹⁰ Fulya Eruz, *Konuşan Maden Tombak ve Gümüş Madeni Eserler Koleksiyonu*, İstanbul, 1993, s. 23.

¹¹ Eruz, a.g.e., s.24.

¹² Fatma Nilhan Özalın- Filiz Nurhan Ölmez, "Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde El Sanatlarından İzler", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 7, Isparta, 2011, s. 20.

¹³ Sabahattin Türkoğlu, "Maden Sanatı ve Kuyumculuk", *Geleneksel Türk Sanatları*, İstanbul, 1993, s.29.

Malzeme: Bakır /**Müze Geliş Tipi:** Satın Alma

Tanım: Osmanlı Dönemine ait olan bakır kapak geniş ağızlı ve yuvarlak formda olup, ince kabartma bir basamakla yukarıya doğru daralarak düz bir daire ile tamamlanmaktadır. Kapak tutamağı yuvarlak şekilde tasarlanmıştır. Dövme tekniği ile yapılan kapak sağlam olmakla birlikte iç ve dış kalayı oldukça eskimiştir. 18 - 19. yy olarak tarihlendirilmesi mümkündür.

Katalog ve Foto No: 2 /**Müze Envanter No:** 2005/2/E

Eserin Adı: Tas / **Foto No:** 2

Ağız Çapı: 20 cm./ **Yükseklik:** 9,5 cm.

Malzeme: Bakır /**Müze Geliş Tipi:** Satın Alma

Tanım: Osmanlı Dönemine ait olan bakır tas, geniş ağızlı, halka kaideli ağızdan kaideye doğru daralan bir forma sahiptir. Gövdenin üst kısmında şerit halinde 8 adet yiv bulunmaktadır. Dövme tekniği ile yapılan tasın iç ve dış kalayı oldukça eskimiş ve ağız kısmının iki ayrı yerinde kırıklar mevcuttur. 18 - 19. yy olarak tarihlendirilmesi mümkündür.

Katalog ve Foto No: 3 /**Müze Envanter No:** 2005/3/E

Eserin Adı: Hamam Tası / **Foto No:** 3

Ağız Çapı: 30 cm./ **Yükseklik:** 6,3 cm.

Malzeme: Bakır /**Müze Geliş Tipi:** Ahlat Müzesi'nden devir.

Tanım: Geniş ve dışa doğru açık ağızlı olan hamam tası, derin bir çanak kısmına ve düz bir kaideye sahiptir. Her hangi bir süslemesi bulunmayan ve dövme tekniği ile yapılan bakır tas sağlam durumdadır. Osmanlı'nın son dönemi olan 18 - 19. yy olarak tarihlendirilmesi mümkündür.

Katalog ve Foto No: 4 /**Müze Envanter No:** 2005/4/E

Eserin Adı: Hamam Tası / **Foto No:** 4

Ağız Çapı: 20 cm./ **Yükseklik:** 9,5 cm.

Malzeme: Bakır /**Müze Geliş Tipi:** Ahlat Müzesi'nden devir.

Tanım: Geniş ve düz ağızlı bakır tas tabana doğru daralan bir forma sahip olup tabanın ortası tümsektir. Dövme tekniği ile yapılmış kabın iç ve dış kalayı eskimiştir.

Katalog ve Foto No: 5 /**Müze Envanter No:** 2005/19/E

Eserin Adı: İbrik / **Foto No:** 5

Ağız Çapı: 6 cm./ **Yükseklik:** 28 cm.

Malzeme: Bakır /**Müze Geliş Tipi:** Ahlat Müzesi'nden devir.

Tanım: İbrik, Türk Dil Kurumu Etimoloji sözlüğünde su koymaya yarayan kulplu ve emzikli kap¹⁴ olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada yer alan bu ibrik örneği dipten başlayarak genişleyen yuvarlak bir gövdeye sahip, dar ve uzun boyunludur. Şişkin karın boyuna doğru daralır ve ortasında yivler mevcuttur. Boyun üzerinde kabartma bir kuşak yer almaktadır.

¹⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a967e697cb194.25344573;
Erişim tarihi: 05.03.2018

Yuvarlak bir kapağı mevcuttur. Yanda bulunan tek kulp ile kapak gövdeye perçinle bağlanmıştır. Emzik ucu dışarı doğru kıvrımlıdır. Dövme tekniği ile yapılmış olan eserin, iç ve dış kalayı silinmiştir.

Katalog ve Foto No: 6 /Müze Envanter No: 2005/20/E

Eserin Adı: Lenger / Foto No: 6, 6a, 6b.

Ağız Çapı: 29 cm./ Yükseklik: --

Malzeme: Bakır /Müze Geliş Tipi: Ahlat Müzesi'nden devir.

Tanım: Halk arasında bazı tabaklar için lenger adı kullanılmaktadır. Lenger, Türk Dil Kurumu Etimoloji sözlüğünde yayvan ve kenarları geniş, büyük bakır kap¹⁵ olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada yer alan bu lenger örneği düz dipli, daire gövdeli ve halka kaideli bir forma sahiptir. Lengerin ağız kenarı düzdür ve oldukça geniş tutulmuştur. Dış yüzeyi sade olan lengerin iç yüzeyinde bitkisel ve geometrik süslemeler bulunmaktadır. Bakırdan dövme tekniği ile yapılmış olup iç ve dış kalayı eskimiş ve yer yer oksitlenme oluşmuştur.

Katalog ve Foto No: 7 /Müze Envanter No: 2005/21/E

Eserin Adı: Tas / Foto No: 7

Ağız Çapı: 14,5 cm./ Yükseklik: 8 cm

Malzeme: Bakır /Müze Geliş Tipi: Ahlat Müzesi'nden devir.

Tanım: Geniş ve dışa doğru kıvrımlı bir ağıza sahip olan kap, gövdeye doğru daralır ve halka bir kaideye sahiptir. Kabın gövdesinde sıralı yaprak ve çiçek motifleri bunların sütünde ise 4 adet yiv bulunmaktadır. Yivlerin üstünde zikzak bir yol ağız kenarını süslemektedir. Dövme tekniği ile yapılmış olan eserin iç ve dış kalayı silinmiştir.

Katalog ve Foto No: 8/Müze Envanter No: 2005/113/E

Eserin Adı: İbrik / Foto No: 8

Ağız Çapı: 4 cm./ Yükseklik: 11 cm

Malzeme: Bakır /Müze Geliş Tipi: Ahlat Müzesi'nden devir.

Tanım: Ağız kısmında suyun doğru akışını sağlamak amacıyla bir kıvrım mevcuttur. Şişkin gövdeli ve düz kaidelidir. Gövdenin ortasında bulunan bir boğum gövdeyi ikiye ayırmıştır. Boyundan gövdeye geçişte bir boğum daha yer alır. Gövde kısmında çeşitli bitkisel motifler mevcuttur. Dövme tekniği ile yapılmış olan eserin kulp kısmı kırıkır.

Katalog ve Foto No: 9/Müze Envanter No: 2005/155/E

Eserin Adı: Lenger / Foto No: 9, 9a, 9b.

Ağız Çapı: 37 cm./ Yükseklik: -- cm

Malzeme: Bakır /Müze Geliş Tipi: Ahlat Müzesi'nden devir.

Tanım: Lenger düz dipli, daire gövdeli ve halka kaideli bir forma sahiptir. Lengerin ağız kenarı düzdür ve oldukça geniş tutulmuştur. Dış yüzeyi sade olan lengerin ağız kenarlarında

¹⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a967e62877748.36109821;
Erişim tarihi: 05.03.2018

bitkisel ve geometrik süslemeler bulunmaktadır. Bakır malzemeden dövme tekniği ile yapılmış olan lenger örneğinin iç ve dış kalayı eskimiş olup, ağız kısmında kırıklar mevcuttur.

Katalog ve Foto No: 10/**Müze Envanter No:** 2005/175/E

Eserin Adı:Sulu yemek tabağı / **Foto No:** 10

Ağız Çapı: 23 cm./ **Yükseklik:** 4 cm

Malzeme: Bakır /**Müzeye Geliş Tipi:** Satın alma.

Tanım: İnce kaideli ve daire gövdeli olan tabak çukur formudur. Tabağın iç kısmında kazıma tekniği ile yapılmış bitkisel motiflerden oluşan bir friz süsleme mevcuttur. Frizin etrafında üzüm salkımları yer almaktadır. Dövme tekniği ile yapılan tabak, sağlam olmakla birlikte iç ve dış kalayı oldukça eskimiştir.

Katalog ve Foto No: 11/**Müze Envanter No:** 2005/176/E

Eserin Adı: Sulu yemek tabağı / **Foto No:** 11

Ağız Çapı: 26,5 cm./ **Yükseklik:** 6,5 cm

Malzeme: Bakır /**Müzeye Geliş Tipi:** Satın alma.

Tanım: İnce kaideli ve daire gövdeli olan tabak çukur formudur. Tabağın iç kısmında kazıma tekniği ile yapılmış çiçek içinde lale motifi ve bunu çevreleyen bir friz süsleme mevcuttur. Frizin etrafında 10 adet üzüm salkımı yer almaktadır. Dövme tekniği ile yapılan tabak, sağlam olmakla birlikte iç ve dış kalayı oldukça eskimiştir.

Katalog ve Foto No: 12/**Müze Envanter No:** 2005/179/E

Eserin Adı: Lenger / **Foto No:** 12, 12a.

Ağız Çapı: 29 cm./ **Yükseklik:** 4 cm

Malzeme: Bakır /**Müzeye Geliş Tipi:** Satın alma.

Tanım: Yayvan ağızlı olan lenger düz bir kaideye sahiptir. Dövme tekniği ile yapılmış lenger örneğinin ağız kenarlarında bitkisel motifler kazıma tekniği ile uygulanmıştır. Sağlam olan eserin iç ve dış kalayı eskimiştir.

Katalog ve Foto No: 13/**Müze Envanter No:** 2005/180/E

Eserin Adı: Lenger / **Foto No:** 13

Ağız Çapı: 28,5 cm./ **Yükseklik:** 4 cm

Malzeme: Bakır /**Müzeye Geliş Tipi:** Satın alma

Tanım: Yayvan ağızlı olan lenger örneği düz bir kaideye sahiptir. Dövme tekniği ile yapılmış lengerin ağız kenarlarında bitkisel motifler kazıma tekniği ile uygulanmıştır. Sağlam olan eserin iç ve dış kalayı eskimiştir.

Katalog ve Foto No: 14/**Müze Envanter No:** 2005/181/E

Eserin Adı: Lenger / **Foto No:** 14

Ağız Çapı: 32,5 cm./ **Yükseklik:** 4 cm

Malzeme: Bakır /**Müzeye Geliş Tipi:** Satın alma

Tanım: Yayvan ağızlı olan lenger düz bir kaideye sahiptir. Dövme tekniği ile yapılmış lenger örneğinin ağız kenarlarında bitkisel motifler kazıma tekniği ile uygulanmıştır. Sağlam olan eserin iç ve dış kalayla eskimiştir.

Katalog ve Foto No: 15/Müze Envanter No: 2005/185/E

Eserin Adı: Tas / **Foto No:** 15

Ağız Çapı: 16 cm./ **Yükseklik:** 11 cm

Malzeme: Bakır /**Müzeye Geliş Tipi:** Satın alma

Tanım: Ağız kısmı dışa doğru gövde kısmı düz ve aşağı doğru sert bir geçişle halka şeklindeki kaideye inen bir forma sahiptir. Boyun kısmında üç adet kazıma tekniği ile uygulanmış bordür sıralanmaktadır. Üst bordürde diyagonal çizgiler, ikinci bordürde kesik çizgiler üçüncü bordür ise düz çizgi şeklinde kabın etrafını çevrelemektedir. Kabın gövde kısmında bitkisel motifler mevcuttur. Dövme tekniği ile yapılmış olan tasın ağız kısmında yamalar mevcuttur.

2. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Bu çalışma kapsamında Bitlis Etnografya Müzesi'nde bulunan Osmanlı dönemine ait 15 adet bakır mutfak kabı form, teknik, malzeme ve süsleme açısından ele alınmıştır. Ele alınan eserlerin 8 adedi satın alma yoluyla 7 adedi ise Ahlat Müzesi'nden devir yoluyla müzeye kazandırılmış eserlerdir. Eserler genel olarak sağlam durumda olup, iç ve dış kalayları eskimiş vaziyettedir. Eserlerin tamamı gündelik hayatta kullanılan mutfak kaplarından oluşmaktadır. İncelenen eserlere form ve işlev açısından bakıldığında Anadolu'nun tüm yörelerinde benzer örneklerin yaygın olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Özellikle Sivas bölgesinde benzer örneklerle sıkça karşılaşmaktadır. Katalogda yer alan lengerler, derinliği fazla olmayan, daire gövdeli, yayvan, düz ağız kenarlı, çoğunlukla servis amaçlı kullanılan kaplardır.¹⁶ Anadolu'da lengerler genellikle, 45-55 cm. çapında olup özel günlerde kalabalık misafirler ağırlamak için kullanılan Kuzu lengeri (kuzu ilengeri) ile 20-30 cm çapında günlük kullanımlar için bulunan küçük lengerlerden oluşmaktadır. Kapaklı veya kapaksız olarak tasarlanmışlardır. Anadolu'nun farklı bölgelerinde, Lenger (Aksaray, Bursa, Ürgüp, Çerkeş, Avşar, Dinar); İlenger (Güllüce- Gümüşhacıköy- Amasya, Gaziantep, Aksaray, Niğde); Tabansıra (Kandıra-Kocaeli); Mertebanı (Diyarbakır, Afyon, Antalya) gibi çeşitli isimler almaktadır.¹⁷ Çalışmada bulunan sulu yemek tabaklarının diğer sahanlardan farkı adından da anlaşılacağı gibi sulu yemekleri servis etmek ve yemek ısıtmak maksatlı kullanılmalarıdır. Bu amaçla bu tabaklar çukur formu yapılmışlardır. Çalışmada yer alan taslar, ince kaide üzerinde çukur formu ve ağıza doğru genişleyen silindirik gövdeye sahiptir. Taslar, içlerine çorba gibi sulu yiyecek maddeleri konulan yuvarlak ve derin gövdeli kaplardır. İçlerine konulan içeceklere göre su tası, hoşaf tası, çorba tası, ayran tası gibi çeşitli adlarla anılmaktadırlar. Anadolu mutfağında yaygın olarak kullanılan taslara ait farklı adlandırmalar da mevcuttur. Bunlardan bazıları; Badiye (Rize, Erzincan, Erzurum); Badiya (Kars, Gaziantep); Beden (Ankara); Çınık (Büyük çorba tası-Kelkit-Gümüşhane); Sükre (bakır tas-Malatya); Usgura (çorba tası-Trabzon); Üsküre'dir(düğün tası, Kemah-Pulur-Elazığ, Erzincan, Divriği-Sivas, Havza-.Samsun,

¹⁶ Lenger, bakırdan yapılan, yayvan, derinliği az, kenarları geniş olan ve içine pilav gibi susuz yemeklerin konularak sunulduğu bir servis kabıdır. Bu kaplarda pişirme yapılmayıp, sadece taşımak ve sunmak maksadıyla kullanılmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Karpuz, "Konya Lengerleri", *Sanatsal Mozaik Dergisi*, 21, İstanbul, 1997, 45.

¹⁷Yasemin Sözer, *Denizli Yöresi Mutfağında Kullanılan Bakır Madeni Eşyası (18.- 19. yüzyıl)*, (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 1998, s.77.

Şebinkarahisar-Giresun, Elazığ, Adana ve köyleri, Bursa, Urfa, Tekirdağ, Muğla, Erzurum, Diyarbakır, Kütahya, Konya, Bitlis, Eskişehir, Merzifon-Amasya).¹⁸ Çalışmada yer alan ibrik (Katalog No:5) ise yukarı doğru daralan ve çan formu gövde ile dar ve uzun bir boyunla tamamlanmıştır. Kapaklı olarak tasarlanmış ibriğin bir tarafında emzik¹⁹ diğer tarafında ise kulp yer alır. Anadolu'da Türk evlerinde yaygın olarak kullanılan kaplardan biri de ibriklerdir. İbrikler, el yıkama, abdest alma gibi çeşitli amaçlarla kullanılan kimisi düz, kimisi de yuvarlak gövdeli olan dar boyunlu, emzikli, kulplu sutaşıma ve saklama kaplarıdır. Bu kapların bazılarının altında leğen görmek mümkündür. Bu leğenlerin, kullanılan pis suların görünmemesi için delikli kapakları bulunmakta ve ibrikler kapak üzerine oturmaktadır. İbrikler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kaide, gövde, boyun, kapak, emzik ve kulp bakımından farklılıklar gösterebilmektedirler. Çeşitli formlarda yapılan ibriklere bazı yörelerde Kuman (Bursa, Alanya-Antalya, Iğın-Konya); Udvan (Konya); Yamak (Divriği-Sivas); Yedek (Kütahya) gibi adlarla söylenmektedir. Leğen ise en çok "ileğen" biçiminde adlandırılmaktadır.²⁰ Doğu Anadolu Bölgesi'nde karşımıza çıkan ibrik örnekleri Tokat, Erzincan ve Sivas yöresinin tipik örnekleridir. Bunlar alçak kaideli, şişman-yuvarlak karınlı, uzun boyunlu ve kapaklı olan örneklerdir.²¹ Geniş ve düz ağızlı olan hamam tasları ise derin bir çanak kısmına ve düz bir kaideye sahip olup tabanın ortası tümsektir.

Teknik olarak bakıldığında çalışmada yer alan bakır kapların tamamında çok eski bir teknik olan dövme tekniğinin tercih edildiği görülmektedir. Dövme tekniğinde yapılan ürüne göre çökertme ve yükseltme usulleri kullanılmaktadır. Bakır kaplarda birleştirme tekniği olarak kulp, emzik ve tabak altları gibi gövdeden ayrı olarak yapılmış kısımların daha sonra gövdeye bağlantı yerlerinden kaynak, perçin ve doğrudan ocak üzerinde ısıtılmayan kaplarda ise lehim gibi teknikler uygulanmaktadır. Çalışmada bulunan bakır mutfak kaplarının süslemelerinde kazıma²² tekniği uygulanmış olup lenger, tabak ve ibriklerde bitkisel bezemeler görülmektedir.

Ayrıntılı olarak incelenip araştırma kapsamına alınan bakır eserler, Anadolu'nun diğer yörelerindeki eserler ile karşılaştırıldığında belirgin değişiklikler gözlenmediği görülmektedir. Çalışmada yer alan ve katalog numaraları 10 ve 11 olan bakır tabaklar (Foto No: 10 ve 11) Sivas yöresine ait kaburgalı sahanlarla²³ form olarak benzerdir (Foto No: 16). Yine Sivas yöresine ait kapaklı sahanların²⁴ kapakları (Foto No: 17 ve 18) katalog numarası 1 olan örneğe (Foto No:1) form, malzeme ve teknik açısından benzerdir. Sivas yöresine ait lenger²⁵ örneğinin (Foto No: 19) ve Gaziantep yöresine ait lenger örneğinin²⁶ (Foto No: 22) katalog numarası 6, 12, 13 ve 14 olan lengerlerle olan benzerlikleri dikkat çekicidir. Özellikle form,

¹⁸Emine Karpuz, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler*, C. 12, Ankara, 2002, s.697.

¹⁹ İbrik, çaydanlık, testi vb. kapların, suyu azar azar akıtmaya yarayan içi delik uzantısı, ibik. Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a967f15c3e3f8.17195216

²⁰Emine Karpuz, a.g.m., 2002, s.694.

²¹Emine Karpuz, a.g.m., 2002, s.694.

²² Kazıma: Ucu keskin çelik kalemlerle açılan yivlerdeki madenin kesilerek çıkarılması ile gerçekleştirilen süsleme tekniğidir. Bkz. Emine Karpuz, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler*, C. 12, Ankara, 2002.

²³ Ebru Subaşı, *Sivas Yöresine Ait Madeni Eserler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2015, Foto No:27.

²⁴Ebru Subaşı, a.g.e., Foto No: 28-38.

²⁵Ebru Subaşı, a.g.e., Foto No: 48.

²⁶ Sibel Ağce Leventoğlu, *Gaziantep Hasan Süzer Etnografya Müzesi'nde Bulunan Ortaçağ ve Sonrası Döneme Ait Madeni Mutfak Kapları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006, Fotoğraf No: 58.

süsleme tekniği ve motif açısından büyük benzerlik göstermektedirler. Sivas yöresine²⁷ ait çorba tası (Foto No: 20) ve ibrik (Foto No: 21) örnekleri çalışmada yer alan ve katalog numarası 15 olan çorba tası (Foto No:15) ve katalog numarası 5 olan ibrik (Foto No: 5) örnekleri ile form olarak benzerlik göstermektedirler. Yine çalışmada yer alan ve katalog numarası 15 olan çorba tası (Foto No: 15) ile Elazığ yöresine²⁸ ait üsküre örneği (Foto No: 23) form ve süsleme açısından benzerlik göstermektedirler. Elazığ - Harput yöresine ait başka bir tas²⁹ örneğine bakıldığında (Foto No: 24) çalışmada yer alan ve katalog numarası 7 olan tas ile form açısından benzerlikleri bulunduğu görülmektedir. Çalışmada yer alan ve katalog numarası 5 olan ibrik örneği (Foto No:5) ile Tokat yöresine ait ibrik örneği³⁰ (Foto No: 25) yine form ve malzeme açısından benzer özellikler taşımaktadırlar.

3. Sonuç ve Öneriler

Maden sanatı, Türk sanatının önemli bir kolu olarak varlığını Orta Asya'dan günümüze zengin çeşitleriyle devam ettirmektedir. Anadolu, sahip olduğu zengin maden yatakları ile insanların bu madenleri bularak çeşitli tekniklerle işlemeleri ve çeşitli ihtiyaçları için kullanmaları açısından önemli bir merkez olmuştur. Zaman içinde Anadolu insanı ürettiği madeni eşyayı sahip olduğu kültürle birleştirerek işlemiş ve ona sanat eseri olma özelliği kazandırmıştır.

Anadolu'da maden sanatçısı, her türlü madeni farklı teknikler kullanarak başarılı bir şekilde işlemiştir. Osmanlı dönemi, diğer sanat dallarında olduğu gibi maden sanatında da kullanılan malzeme ve tekniklerin zenginliği ve çeşitliliği ile en parlak zaman dilimi kabul edilmektedir. Osmanlı döneminde yapılacak olan ürünün kullanım amacına ve işlevine göre farklı madenler tercih edilmiş, özellikle mutfak eşyası gibi günlük yaşamda yer alan araçların yapımında kolay bulunması ve kolay işlenmesi gibi özelliklerinden dolayı bakır çokça tercih edilmiştir.

İlk çağlardan bugüne insanoğlunun çeşitli amaçlar için kullandığı bakır; dayanıklılığı, diğer metaller ile alaşımlar yapabilmesi ve daha kolay işlenebilir bir maden olması sebebiyle günlük yaşamda geniş bir kullanım alanı bulmuş önemli metallerden biridir. Çalışma kapsamında incelenen tüm mutfak kapları bakır malzemedir.

Çalışmada yer alan bakır mutfak kapları; formları, kullanım amaçları, içine konulan yiyecek ve içeceklere göre şekillendirilmişlerdir. Örneğin; ibrik su, şerbet, ayran gibi içeceklerin servisinde kullanılır. Çorba, hoşaf gibi sıvı yiyeceklerin konulduğu taslar derin formludurlar. İçine pilav ya da et konarak sunulan ve sadece servis amaçlı kullanılan lengerler derinliği az olan yayvan kaplardır.

Eserlerin yapımında özellikle dövme tekniği kullanılmış, emzik ve kulp gibi parçaların kaba birleştirilmesinde perçin tercih edilmiştir. Süsleme yöntemi olarak çoğunlukla kazıma tekniği tercih edilmiştir. Eserlerin süsleme programına bakıldığında bitkisel, geometrik ve yazıya yer verildiği görülmektedir.

Çalışma kapsamında yer alan eserlerin menşei sorununun nedenleri arasında, eserlerin üzerinde yapım yeri ve yılının yazılı olduğu kitabelerinin olmayışı, eserlerin taşınabilir

²⁷Ebru Subaşı, a.g.e., Foto No: 80-156.

²⁸ Öznur Karabacak, *Elazığ'da Bakır Sanatı*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2011, Fotoğraf No: 37.

²⁹ Oktay Belli- İ.Gündağ Kayaoğlu, *Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*, İstanbul, 1993, Fotoğraf No: 213.

³⁰Oktay Belli- İ.Gündağ Kayaoğlu, a.g.e., Fotoğraf No: 153.

nitelikte olması ya da farklı bölgelerden gelen ustalar tarafından yapılmış olmaları gösterilebilir. Ancak genel olarak örneklere bakıldığında Sivas, Tokat ve Erzincan yöresi örneklerine benzedikleri görülmüştür. Bu benzerlikten yola çıkılarak bu bölgelerde yapılan kapların Bitlis'e kadar satın alma ya da hediye gibi çeşitli yollarla geldiği söylenebilir. Ya da bu yörelerden gelen bakır ustalarının üretim yapmış oldukları da olası durumlardan biri olarak gösterilebilir.

Günümüzde Anadolu'nun hemen hemen tüm bölgelerinde "Maden Sanatı" önemini yitirmiştir. Geçmişte Anadolu mutfaklarının vazgeçilmez olan bu ürünleri günümüzde ancak müzelerin teşhir vitrinlerinde ya da özel koleksiyonlarda görmek mümkün olmaktadır. Son yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte başlayan modernleşme kullanım kolaylığı açısından madeni kaplara alternatifler sunmuştur. Geçmişte kullanılan bakır, tunç pirinç gibi madenlerden yapılan ürünlerini çelik, cam, plastik, seramik gibi ürünler almıştır. Müzeler her ne kadar somut ya da somut olmayan kültürel miras varlıklarının korunmasına katkıda bulunsalar bile toplum tarafından kullanılmama nedeniyle bu el sanatları unutulmaya yüz tutmuştur.

Kayıbolan bu el sanatı ürünleri ve meslek gruplarının unutulmalarının önüne geçmek ve devamlılıklarını sağlamak için devlet kurumlarının, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin halkı da içine katan çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Aynı zamanda somut olmayan kültürel miras müzelerinde el sanatı ustacılığı teşhir edilirken gerçek bir usta istihdam edilerek mesleğin yaşaması sağlanabilir. Maden sanatı geleneğinin yaşatılabilmesi için, gerekli önlemlerin alınması, bu sanatın geleneklere uygun olarak yaşatılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- BAŞAK, Oktay, *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi ile Cahit Tarancı Müzesinde Bulunan Türk İslam Dönemine Ait Bir Gurup Madeni Eser*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2004.
- BAŞAK, Oktay, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı", *Görsel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, Erzurum, 2008, s. 15-21.
- BELLİ, Oktay- KAYAOĞLU, İ.Gündağ, *Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*, İstanbul, 1993.
- BODUR, Fulya, *Türk Maden Sanatı*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- ERUZ, Fulya, *Konuşan Maden Tombak ve Gümüş Madeni Eserler Koleksiyonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- KARABACAK, Öznur, *Elazığ'da Bakır Sanatı*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2011.
- KARTALKANAT, Ahmet, "Anadolu'da Madencilik Tarihi; Kütahya- Gümüşköy'de 3500 Yıldır Süren Madencilik Çalışmaları", *MTA Dergisi*, 137, Ankara, 2008, s. 91-97.
- KAYAOĞLU, İ. Gündağ, "Maden İşçiliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını Tebliğleri, Hacettepe Üni. GSF.*, Ankara, 1985.

- KARPUZ, Emine, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler*, C. 12, Ankara, 2002, s. 689-701.
- KARPUZ, Emine, "Konya Lengerleri", *Sanatsal Mozaik Dergisi*, 21, İstanbul, 1997,45.
- LEVENTOĞLU, Sibel, Ağce, *Gaziantep Hasan Süzer Etnografya Müzesi'nde Bulunan Ortaçağ ve Sonrası Döneme Ait Madeni Mutfak Kapları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006.
- ÖZALTIN, Fatma Nihan- ÖLMEZ, Filiz Nurhan, "Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde El Sanatlarından İzler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 7, Isparta, 2011, s. 1-30.
- SUBAŞI, Ebru, *Sivas Yöresine Ait Madeni Eserler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2015.
- SÖZER, Yasemin, *Denizli Yöresi Mutfağında Kullanılan Bakır Madeni Eşyası (18.- 19. yüzyıl)*, (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 1998.
- TUNCEL, Gül, "Türk Maden Sanatı Kronolojisinde İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde İki Adet Buhurdan", *Milli Folklor*, 89, Ankara, 2011, s. 257-264.
- TÜRKOĞLU, Sabahattin, "Maden Sanatı ve Kuyumculuk", *Geleneksel Türk Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

İnternet Kaynakları

- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a967e697cb194.25344573; Erişim Tarihi: 05.03.2018
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a967e62877748.36109821
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a967f15c3e3f8.17195216

Fotoğraflar

Foto No: 1

Foto No: 2

Foto No: 3

Foto No: 4

Foto No: 5

Foto No: 6

Foto No: 6a

Foto No: 6b

Foto No: 7

Foto No: 8

Foto No: 9

Foto No: 9a

Foto No: 9b

Foto No: 10

Foto No: 11

Foto No: 12

Foto No: 12a

Foto No: 13

Foto No: 13a

Foto No: 14

Foto No: 15

Foto No: 16

E. Subaşı, Fotoğraf No: 27

Foto No: 17

E. Subaşı, Fotoğraf No: 28

Foto No: 18

E. Subaşı, Fotoğraf No: 38

Foto No: 19
E. Subaşı, Fotoğraf No: 48

Foto No: 20
E. Subaşı, Fotoğraf No: 80

Foto No: 21
E. Subaşı, Fotoğraf No: 156

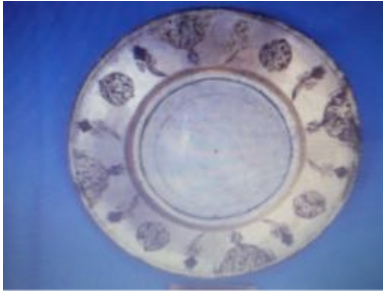

Foto No: 22
Sibel Ağce Leventoğlu,
Fotoğraf No: 58

Foto No: 23
Öznur Karabacak, Fotoğraf
No: 37

Foto No: 24
Oktay Belli- İ.Gündağ
Kayaoğlu, Fotoğraf No: 213

Foto No: 25
Oktay Belli- İ.Gündağ
Kayaoğlu , Fotoğraf No: 153